Turkish Studies

Volume 14 Issue 4, 2019, p. 2297-2331

DOI: 10.29228/TurkishStudies.23025

ISSN: 1308-2140

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info / Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 20.06.2019

✓ Accepted/Kabul: 10.08.2019

✍ Report Dates/Rapor Tarihleri: Referee 1 (10.07.2019)-Referee 2 (12.07.2019)

This article was checked by iThenticate.

URFA'DA BİLİNMEYEN BİR YAPI; AĞIZ HANI

Mustafa GÜLER*

ÖZET

Ağız Hanı, Urfa'nın kuzeyinde ve eski şehir merkezine yaklaşık 35 km. uzaklıktadır. Yapının inşa, banı ve tarih kitabesi bulunmamaktadır. Bu nedenle de yapının ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir.

Ağız Hanı, kuzeydoğu-güneybatı istikametinde enine dikdörtgen şeklindedir. Enine dikdörtgen şeklindeki yapı, ortadaki kısım ile her iki yanındaki bölümden oluşmaktadır. Günümüzde metruk durumda bulunan yapının, orta kısmı ile güneybatı cephesi, yıkılmış durumdadır. Yapının diğer cepheleri, yaklaşık tavan yüksekliğine kadar, toprakla dolmuş-kapanmış durumdadır.

Han-kervansaraylar teker teker yapılmış olsalar da, özellikle ana yollar-güzergâhlar üzerinde birbirlerini tamamlayan silsile-zincir halindeki yapılardır. Han-kervansaraylar inşa ettirme, Anadolu da bilhassa Selçuklu Sultanları tarafından ticaretin gelişmesini sağlamak için bir devlet politikası olarak yapıldığı bilinmektedir. Ancak özellikle Anadolu'da han-kervansaray yaptırma ihtiyacı, Selçuklu öncesinde ve sonrasında da devam etmiş olmalıdır. Bu nedenlerle Anadolu'da, ticaret ve seyahat yolları üzerinde, her dönem han-kervansaraylar inşa ettirilmiş olmalıdır.

Bilindiği üzere günümüzdeki modern ulaşım araçları kullanılmaya başlanana kadar, Anadolu'da her dönemde uluslararası ticaretin ve ulaşımın en önemli ögeleri han-kervansaray yapılarıdır. Kadim bir şehir olan Urfa'nın, tarihte ticaret yolları üzerinde bulunduğu en önemli delili de (bir kısmı günümüze ulaşmasa da) bu han-kervansaray yapılarıdır.

Ağız Hanı, günümüze kadar her hangi bir şekilde tespit edilmemiş ve yayınlanmamıştır. Bu çalışmada Ağız Hanı, mimari olarak incelenerek, tarihçesi, dönemi, özgün durumu tartışılarak, diğer han-kervansaray

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi, E-posta: mguler63@hotmail.com

yapıları ile olan ilişkisi irdelenerek, yapının mimarlık tarihi açısından değerlendirilmesi yapılarak, bilim dünyasına tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Ağız Hanı, Han, Kervansaray, Ticaret Yapıları

AN UNKNOWN BUILDING IN URFA; THE AGHIZ KHAN

ABSTRACT

Aghiz Khan is located at about 35 km north of Urfa and of the old city centre. There is no information on who had commissioned the building or a construction and date inscription plate on it. For this reason, it is not known when and by whom the structure was built.

Aghiz Khan is a rectangular building in the northeast-southwest direction. The structure in the shape of a transverse rectangle consists of a middle part and two sections on both sides. Nowadays, the middle part and the southwest side of the building, which is in a state of dereliction, are in ruins. The other pavilions of the building are filled with the earth to the approximate ceiling height.

Although they stand as a single structure, the lodgings-caravanserais ultimately form a range of structures that complement each other especially along major roads-routes. It is a known fact that especially Seljuk Sultans constructed lodgings-caravanserais along trade routes in Anatolia as state policy in order to improve trade. However, the need to construct lodgings-caravanserais especially in Anatolia should extend long before the reign of Seljuk. Therefore, lodgings-caravanserais should have been constructed along the trade and travel routes in Anatolia.

As it is known, the most important points of international trade and transportation in every period in Anatolia are caravansary buildings until today's modern transportation vehicles are used. These khan and caravansary structures (although some of them did not reach to daylight) are the most important piece of evidence that we have of Urfa, which is an urban city, was on the trade routes in history.

Aghiz Khan was neither detected nor published in any form until today. In this study, it is aimed to be introduced to the world of science by analysing the history, its construction period, the original state and discussing its relation with other inn-caravanserai structures by evaluating the structure in terms of architectural history.

STRUCTURED ABSTRACT

Ağız Hanı is located north of Urfa province, approx. 35 km. to the town center. Ağız Hanı is located at Ağız Han Village named after the structure at southeast of Ağız Hanı Mound (Photo 1).

Ağız Hanı extends in the form of transverse rectangle in northeast-southwest direction. The transverse rectangle structure comprises a

section at the center and compartments on both sides (Drawing. 1) (Photo 1,2).

The structure that extends in the form of transverse rectangle in northeast-southwest direction (long and narrow) virtually forming single venue is delimited with thick stone walls (Drawing 1) (Photo 12). The interior space of the transverse rectangle structure is subdivided into two transverse naves by means of a row of pillars that extent in northeast-southwest direction (Drawing 2,3)(Photo 12,13,14,15). Of these two transverse naves located on both sides of the central section, the nave on the northeast side stands intact, while the nave on the southwest side is completely collapsed.

There are four free-standing pillars on each of the naves located on both sides (northeast and southwest) of the central section (Drawing 2)(Photo 14,15,20). The pillars standing at the center of the transverse rectangle shaped space are interconnected by means of an arch (extending in northeast and southwest direction). There is row of cantilever (overlapping) stone structure above the walls, pillars and arches (at the top alignment of the keystones). The cover later in the form of flat slab ceiling formed by a large mono-block cut stone extends above the cantilever stone row on both sides (Drawing 2,3)(Photo 14,15).

It is comprehended that the (crumbled) section at the central portion of the structure comprises of two transverse rectangular units. Of these two transverse rectangular shaped spaces, the section on the northwest stands partially intact, while the section on the southeast is completely crumbled and buried in earth (Drawing1,2)(Photo 7,8,9). As the top cover of the sections at the central portion is demolished and its inner areas are filled with soil and debris, it is not possible to determine the top cover at this section.

The central section and southern edge of the southeast (entrance) façade of Ağız Hanı has collapsed (Drawing 4). The remains of the wall segments of a ruined structure (house) identified to be constructed at later periods are present at the front side of this façade (Photo 7,8). The southwest façade of the structure is completely collapsed (Drawing 7)(Photo 18). A significant portion of the northeast façade of the structure (Photo 17), and almost all of the northwest (rear) façade is buried underground (probably the soil sliding from the mound) (Drawing 5,6)(Photo 19). The portions of these facades, majority of which are buried underground, that are visible above the ground are characterized as stone walls. The structure is covered with a flat slab roof (Drawing 4,6)(Photo 19).

At those time where modern motorized means of transportation are not available, the caravans, travellers or common people required safe havens to stay for the night during their long distance travels. The average distance humans and their pack trains can travel in daily basis are limited. The road might vary depending on the topography and climate. The caravans and people and their pack animals travelling long distances required caravanserais where they can safely stay for the night after days travel, resupply and securely preserve their commodities especially for trade caravans. The lodgings-caravanserais represent accommodation structures constructed as rest stops for transportation-trade between cities and nations.

Although they stand as a single structure, the lodgings-caravanserais ultimately form a range of structures that complement each other especially along major roads-routes.

It is a known fact that especially Seljuk Sultans constructed lodgings-caravanserais along trade routes in Anatolia as state policy in order to improve trade. However, the need to construct lodgings-caravanserais especially in Anatolia should extend long before the reign of Seljuk. Therefore, lodgings-caravanserais should have been constructed along the trade and travel routes in Anatolia.

We could observe the intensity of the commercial life at Urfa and Harran region, where many civilizations existed since the ancient ages, from the lodging-caravanserai structures that survived for ages at the region. Ağız Hanı is one of such structures.

It is not possible to determine the construction date-era of the structure as there is no epitaph available at Ağız Hanı. Although endeavors are made to make an assumption for Ağız Hanı in terms of date-construction period by comparing the standing structure with the caravanserai structures still standing today or by examining the construction style-structural features of Ağız Hanı, it is extremely hard to come to any conclusion.

Ağız Hanı comprises of an indoor section in the form of transverse rectangle extending northeast-southwest, and the entrance portion is located at the center of the transverse rectangle shaped structure. Compared to other known caravanserais in Anatolia and the structural schematics thereof, Ağız Hanı resembles **Bor Hanı** (13th century) between Ürgüp-Ereğli, **Çiftlik Hanı** (1238-1240) between Tokat-Sivas, **Kuru Han** (13th century) between Besni-Kayseri, **Ezine Pazarı Hanı** (1238-1246) between Amasya-Tokat and **Şarapsa (Serapsu) Hanı** (1236-37) between Antalya-Alanya (Drawing 9) with similar indoor section. Other examples that present similar schematics with Ağız Hanı can be observed at some caravanserais in Armenia (Hillenbrand, 1994)(Drawing 10). However, such similarity solely remains to be the single large space in the structure where the travellers camped and rested. Therefore, it appears that it would not be possible to come to any conclusion by comparing Ağız Hanı other known caravanserais in Anatolia and the structural schematics thereof.

When we look at the construction style-structural features of Ağız Hanı, we see that the structure has been constructed employing masonry technique using a single row of large stones by examining the parts of the structure that still stands. This construction style using large cut stones for masonry technique rather resembles the characteristics of Roman-Byzantium era in Anatolia. Therefore, accordingly, it is possible to specify that Ağız Hanı is a structure from Roman or Byzantium period.

Several structures, such as the structures at Senem Mağara, Betik and Giseyr, that could be dated back to the Roman and Byzantium periods, also feature similar construction techniques and, in particular, flat slab roofs. In the light of such facts, it is possible to contemplate Ağız Hanı as a structure from Roman or Byzantium era in Anatolia.

In conclusion, it is possible to state that Ağız Hanı is caravanserai structure with unknown construction period-era, located 35 km. from

Urfa constructed with masonry technique using large cut stones and features an entrance space at the central section, with one transverse rectangle shaped indoor space on both sides extending northeast-southwest for storing the commercial merchandise and pack animals.

Keywords: Urfa, Aghiz Khan, Khan, Caravanserai, Trade Constructions.

1. Giriş

Ağız Hanı, Urfa ilinin kuzeyinde ve şehir merkezine yaklaşık 35 km. uzaklıktadır. Ağız Hanı, yapı ile aynı isimle anılan Ağız Han Köyünde¹ ve Ağız Hanı Höyüğü'nün güneydoğusunda yer almaktadır(Fot. 1). Günümüzde metruk durumda bulunan yapının, orta kısmı ile güneybatı cephesi, yıkılmış durumdadır. Yapının diğer cepheleri, yaklaşık tavan yüksekliğine kadar, muhtemelen höyükten kayan topraklarla dolmuş-kapanmış durumdadır.

Ağız Hanı olarak bilinen yapıda, her hangi bir kitabe bulunmamaktadır. Bu nedenle de yapının inşa tarihi-dönemi bilinmemektedir.

Han-kervansaray yapıları, bulundukları yerlerde ticaret kervanlarının konaklama ve güvenliğini sağlayan yapılardır. Bütün gün veya gece yol alan kervanlardaki insanların ve hayvanların ihtiyaç ve güvenliklerini sağlayan han-kervansaraylar, aralarında veya yerleşim yerlerine, genellikle bir günlük menzil mesafesi olacak şekilde inşa edilmiştir. Yollar ve güzergâhlar üzerinde teker teker yapılmış olan han-kervansaray yapıları, bir bütünü parçaları şeklinde ve birbirlerini tamamlayarak ticaret yollarını oluşturmaktadırlar. Han-kervansaray yapılarının her biri, tek başına önemli olmakla birlikte, bu yapıların ticaret, özellikle milletlerarası ticaret açısından asıl önemli yanı hep birlikte, yolları-ticaret güzergâhlarını oluşturmalarıdır.

2. Yapının Yakın Çevresi

Ağız Han Köyü'nde bulunan yapının çevresinde, eski yerleşim izleri ve yeni bazı yerleşimler bulunmaktadır. Yapının kuzeybatısında bir höyük, doğu ve güneydoğu tarafında bazı mimari kalıntılar yer almaktadır(Fot. 1).

Yapının güneydoğu tarafında da geç dönemlere ait, köy yerleşimlerinin duvar kalıntıları bulunmaktadır.

Ağız Hanı ve hanın etrafındaki(bir kısmı geç dönemlere ait) kalıntılar, bu bölgenin pek çok dönemde, yerleşim alanı olduğu göstermektedir.

2.1. Ağız Hanı Höyüğü

Yapının yaklaşık 100m. kuzeybatısında ve oldukça büyük bir alanı kaplayan höyüğün üzeri(Fot. 1) günümüzde kapalı olduğundan, arkeolojik bir kazı yapılmadan, bu höyüğü tarihlendirmek oldukça güçtür².

Höyüğe göre, Ağız Hanı çok daha alt kotta olduğundan, muhtemelen höyükteki toprak ve molozun yapının olduğu tarafa doğru akması-boşalması ile günümüzde höyük ile yapı bitişik duruma gelmiştir(Fot. 2).

¹ Urfa'nın 2014 yılında büyükşehir olmasından sonra, Ağız Han Köyü günümüzde Karaköprü ilçesinin, Ağız Han Mahallesi olmuştur.

² Ancak höyükte yapılan incelemelerde, Erken Tunç Çağı, Helenistik Çağı, Roma ve Bizans Dönemi seramiklerine rastlandığı, bu nedenle de höyüğün en az beş bin yıllık olduğu ve Tunç Çağından itibaren kurulmuş olduğunun anlaşıldığı söylenebilir (Çelik, 2017 ve Çelik'le 2017 tarihli kişisel görüşme).

2.2. Eski Yapı Kalıntıları

Yapının güneydoğu ve doğu tarafında bazı eski yerleşim izleri ve mimari kalıntılar yer almaktadır(Fot. 3,6).

Yapının yaklaşık 45m. doğu tarafında bir yapı kalıntısı³ ile yapının yaklaşık 55-60m. güneydoğu tarafında bir yapı kalıntısı bulunmaktadır. Dikdörtgen şeklindeki yapı kalıntılarının dar kenarlarının genişliğinde (uzun kenarları boyunca), birbirlerine paralel kemerler bulunmakta, kemerlerin üstlerinin de düz taşlarla örtülmüş olduğu anlaşılmaktadır(Fot. 4,5). Yıkılmış olan her iki yapı kalıntısının, mevcut şekliyle işlevlerinin ne oldukları anlaşılamamaktadır.

Ayrıca yapının güneydoğu cephesinin, ön tarafında, sonradan yapıldığı anlaşılan köy evlerinin duvar kalıntıları bulunmaktadır(Fot. 7).

3. Ağız Hanı'nın Mimari Olarak İncelenmesi

Yapı kuzeydoğu-güneybatı istikametinde enine dikdörtgen şeklindedir. Enine dikdörtgen şeklindeki yapı, ortadaki kısım ile her iki yanındaki bölümlerden oluşmaktadır (Çiz. 1) (Fot. 1,2). Yapının orta kısmındaki(muhtemelen giriş olduğu anlaşılan) bölüm, günümüzde yıkılmış, etrafı da toprak ve molozla dolmuş olduğundan, bu kısmın büyük bir bölümü görülememektedir(Çiz. 2)(Fot. 7).

3.1. Yapının İç Mekânları

Enine dikdörtgen şeklindeki yapının içerisi, kuzeydoğu-güneybatı istikametindeki bir sıra ayakla ve bu ayaklarla aynı yöndeki kemerlerin bir birlerine bağlanmasıyla iki sahna ayrılmaktadır(Çiz. 1). Ortadaki bölümünde ise iki yandaki ayak, kuzeybatı yönünde kemerlerle yapının duvarlarına da bağlanmaktadır.

3.1.1. Yapının Orta Kısımındaki Bölüm

Yapının orta kısmındaki(yıkılmış olan) bölümün, enine dikdörtgen şeklinde iki birimden oluştuğu anlaşılmaktadır. Enine dikdörtgen şeklindeki mekânlardan kuzeybatı tarafındaki bölüm kısmen sağlam, güneydoğu tarafındaki bölüm ise tamamen yıkılmış ve toprak altında kalmıştır(Çiz.1,2)(Fot. 7,8,9). Kısmen sağlam olan arka-kuzeybatı taraftaki bölümdeki iki ayak, yapının kuzeybatı duvarına kemerlerle bağlanmaktadır(Fot. 10,11). Orta kısımdaki iki ayağın birbirlerine ve kuzeybatı cephe duvarlara kemerlerle bağlanmasıyla, bu kısımda enine dikdörtgen bir birim oluşturmaktadır.

Orta kısmın yıkılmış olan güneydoğu tarafındaki kemer düzeni görülememektedir. Ayrıca bu kısımdaki iki ayağın güneydoğu yüzlerine sonradan moloz duvar örülmüş ve duvarların arka tarafları da toprak dolmuş durumdadır(Fot. 22). Bu nedenle bu kısımdaki kemer düzeninin kuzeybatı tarafındaki gibi(dört yönden) mi olduğu, yoksa yapının geri kalan kısmındaki gibi mi olduğu görülememektedir. Ancak yapıda(15.08.2017 tarihinde) yerinde yapılan incelemede, orta kısmın doğu(sağ) taraftaki ayağın güneydoğu yüzündeki moloz taşlar ve toprak kısmen temizlenerek, molozun arka tarafı incelenmiş, bu inceleme sonucunda ayağın güneydoğu yüzünde(kuzeybatı yüzündeki gibi) bir ayağa (haçvari ayağa) işaret eden çıkıntıya rastlanmıştır.

Orta kısımdaki bölümlerin üst örtüsü yıkılmış ve iç kısımları da toprak ve moloz dolmuş durumda olduğundan⁴ bu kısımdaki üst örtü tespit edilememektedir.

3.1.2. Orta Kısımın İki Yanındaki Dikdörtgen Mekânlar-Enine Sahınlar

Kuzeydoğu-güneybatı yönünde(dar ve uzun) enine dikdörtgen şeklinde ve âdeta tek bir mekândan oluşan yapı, kalın taş duvarlarla sınırlanmaktadır(Çiz. 1)(Fot. 12). Enine dikdörtgen

³ 2012 yılında mevcut olan yapı kalıntısının, 2017 yılında yapılan incelemede, tamamen ortadan kaldırılarak, yerine yeni bir bina yapılmış olduğu görülmüştür.

⁴ Daha detaylı tespitler yapabilmek için, yıkıntı halindeki toprak ve molozun kaldırılması gerekmektedir.

şeklindeki yapının iç mekânı, kuzeydoğu-güneybatı yönündeki bir sıra ayakla enine iki sahna ayrılmaktadır(Çiz. 2,3)(Fot. 12,13,14,15). Orta kısmın iki yanındaki enine sahnılardan, kuzeydoğu taraftaki bölüm sağlam, güneybatı taraftaki bölüm ise kısmen yıkılmış durumdadır.

Ortadaki bölümünün her iki tarafında yer alan mekânlarda (kuzeydoğusunda ve güneybatısında) dörder adet serbest ayak bulunmaktadır(Çiz. 2)(Fot. 14,15,20). Kuzeydoğu tarafındaki bölümde duvara bitişik bir ayak daha mevcuttur(Fot. 29). Güneybatı tarafı ise üçüncü ayaktan itibaren yıkılmış durumdadır. Ayrıca yapının güney tarafında, duvarlar ve üst örtü de yıkılmış ve tahrip olmuş durumdadır(Fot. 16).

Enine dikdörtgen şeklindeki mekânının ortasındaki ayaklar birbirlerine bir sıra (kuzeydoğu-güneybatı yönündeki) kemerle bağlanmaktadır. Duvarların, ayakların ve kemerlerin(kilit taşlarının üst hizasında) üzerinde, bir sıra çıkma(bindirme) taş bulunmaktadır. Her iki yandaki çıkma taş sırasının üzerlerinde ise büyük ve tek parça kesme taşlardan oluşan, düz tavan şeklindeki, üst örtü bulunmaktadır(Çiz. 2,3)(Fot. 14,15).

3.2. Cepheler

Yapının güneydoğu(giriş) cephesinin, orta kısmı ve güney köşesi, yıkılmış durumdadır(Çiz. 4). Cephenin ön tarafında sonraki dönemlere ait olduğu anlaşılan yapı(ev) kalıntılarının duvar parçaları bulunmaktadır(Fot. 7,8).

Yapının güneybatı cephesi tamamen yıkılmış durumdadır(Çiz. 7)(Fot. 18).

Yapının kuzeydoğu cephesinin büyük bir kısmı(Fot. 17), kuzeybatı (arka) cephesinin ise tamamına yakını(muhtemelen höyükten kayan) toprak altındadır(Çiz. 5,6)(Fot. 19). Büyük bir kısmı toprak altında kalmış durumdaki cephelerinin toprak üzerindeki kısımları, taş duvar niteliğindedir. Yapının üzeri düz dam şeklindedir(Çiz. 4,6)(Fot. 19).

4. Yapı Elemanları

4.1. Duvarlar

Yapıyı çevreleyerek içerideki mekânları oluşturan duvarlar ince yonu kesme taş duvar niteliğindedir. Ayaklarla birlikte üst örtüyü taşıyan duvarlar, oldukça büyük ve kalın, tek bir sıra kesme taşın⁵ yığma yapım tekniğiyle, harçsız olarak örülmesiyle oluşmaktadır(Çiz. 1,3)(Fot. 12,13,14,15,17).

Günümüzde, yapının güneybatı cephe duvarı ile güney köşesinin cephe duvarı yıkılmış durumdadır(Çiz. 4,7)(Fot. 18).

4.2. Ayaklar

Duvarlarla birlikte üst örtüyü taşıyan ayaklar, iç mekânda bir sıra halinde kuzeydoğu-güneybatı istikametinde dikdörtgen ayaklardır(Çiz. 1)(Fot. 20,21). Ayaklar orta kısmın her iki tarafında, üçer adet serbest ayak şeklindedir(Çiz. 2). Ayrıca yapının kuzeydoğu duvarında duvara bitişik şekilde bir ayak bulunmaktadır(Fot. 29).

Ayaklar, güneybatı tarafında enine dikdörtgen, kuzeydoğu tarafında ise boyuna dikdörtgen şeklindedir(Çiz. 1). Yapının güneybatı tarafı yıkık olduğundan, mevcut son ayak da tahrip olmuş durumdadır(Çiz. 2)(Fot. 24).

Yapın orta kısmında iki adet ayak bulunmaktadır(Çiz. 1). Bu ayakların kuzeybatı taraflarında çıkıntı bulunmaktadır. Güneydoğu tarafları ise moloz taş örgüsü ile kapalıdır(Fot. 11,22). Ancak yapılan incelemede, doğu(sağ) taraftaki ayağın güneydoğu tarafında-yüzünde(kuzeybatı yüzündeki gibi) bir

⁵ Duvarlar düşey olarak bir sıra kesme taştan oluşmaktadır(Çiz.3).

ayağa işaret eden çıkıntıya rastlanmıştır. Bu nedenle ortadaki iki ayağın da, dört yönden çıkıntı yapan, haçvari ayak olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak haçvari ayaklar, normal ayakların kuzeydoğu ve güneybatı yüzlerine birer ayak çıkıntısı örülmesi şeklindedir. Yani bu ayak ile ayakların kuzeydoğu ve güneybatı yönündeki haçvari çıkıntısı-kısmı arasında dilatasyon bulunmaktadır.

Ayaklar, tek parça ve büyük kesme taşlar kullanılarak yığma yapım tekniğiyle, harçsız olarak, örülerek inşa edilmiştir.

4.3. Kemerler

Ayaklar, kuzeydoğu-güneybatı istikametindeki bir sıra kemerle birbirlerine bağlanmaktadır. Ayaklar ve ayakları birbirlerine bağlayan kemerler, içerideki enine iki sahnı oluşturmaktadır(Çiz. 1)(Fot. 14,15).

Kuzeydoğu-güneybatı istikametindeki her bir ayak üzerine iki kemer oturmaktadır(Çiz. 2). Ayaklar üzerine oturan iki kemerin de kemer başlangıç hizasından itibaren, her biri, bir diğer kemerin taşlarıyla bağlantı yapılmadan(her biri ayrı olarak) örülmüştür(Fot. 20,21,26). Yani bir ayağın üzerine oturan iki kemer, birbirinden bağımsız olarak, arada bir dilatasyon oluşturacak şekilde, örülmüştür.

Ortak kısmın sağlam olan kuzeybatı tarafında kemerler, hem kuzeydoğu-güneybatı hem de kuzeybatı yönündedir(Çiz. 1,3) (Fot. 10,11,28). Kuzeybatı tarafındaki kemerler, ayakları yapının kuzeybatı cephe duvarına bağlamaktadır. Orta kısımdaki haçvari ayaklar üzerine oturan kemerler arasında da dilatasyon bulunmaktadır. Bu dilatasyon, kuzeybatı istikametindeki ayak ile bu ayağı yapının duvarına bağlayan kemerle, kuzeydoğu-güneybatı istikametindeki kemerlerin sırtları-ayağa birleştikleri kısımdadır.

Kuzeydoğu-güneybatı istikametindeki kemerlerin üzerinde bir sıra çıkma taş bulunmakta, orta kısımdaki kuzeybatı istikametindeki kemerlerde ise çıkma taş sırası bulunmamaktadır(Çiz. 3). Üst örtüde kemerlerin aynı kota gelebilmesi için, orta kısımda kuzeybatı doğrultusundaki kemerler çıkma yüksekliği(bir taş sırası) kadar, daha yukarıda-üst kotta yapılmıştır.

Yapıdaki kemerlerin tamamı yarım daire kemerdir(Çiz. 2)(Fot. 26,28,29). Kemerler, büyük, tek sıra kesme taşlarla ve yığma yapım tekniğiyle, harçsız olarak, örülmüştür.

Ayrıca kemerlerin kilit taşlarının yüzleri, genellikle dışa taşkın-çıkıntı şeklindedir. Dışa taşkın kilit taşlarının yüzeylerinde, geometrik süsleme bulunmaktadır(Fot. 33,34).

Ayaklar, güneybatı tarafında enine dikdörtgen, kuzeydoğu tarafında ise boyuna dikdörtgen şeklinde olduğundan ve ayakların üzerindeki kemerler, güneybatı tarafındaki ayakların 65 cm. kenarına, kuzeydoğu taraftaki ayaklar 90 cm. kenarına oturmaktadır. Dolayısıyla kuzeydoğu-güneybatı istikametindeki mütemadi olarak devam kemerler, güneybatı tarafında daha ince, kuzeydoğu tarafında ise daha kalındır(Çiz. 1).

Kemerler arasındaki bu fark, kuzeydoğu tarafta orta kısmın haçvari ayağı ile devamındaki ayak üzerindeki kemerde, haçvari ayağın üst kısmına oturan kemer pahlanarak, kemer kalınlığı(iki uçtaki ayakların kalınlığına göre) ayarlanmıştır(Fot. 22,23). Dolayısıyla bu kemerin kuzeybatı tarafı daha ince(65 cm.) kuzeydoğu tarafı ise daha kalındır(90 cm.). Böyle bir işlem-detay, kalın ayaktan, ince ayağa geçerken, kemer ile ayak arasında yüzey farkı-diş oluşturmamak için yapılmış olmalıdır.

4.4. Kemer Araları

Kuzeydoğu-güneybatı istikametindeki ayakların, her birinin üzerine aynı yönde, iki kemer oturmakta ancak, aynı ayak üzerine oturan bu kemerler, kemer başlangıç hizalarından itibaren ayrı ayrı örülmüştür(Çiz. 2) (Fot. 26,27).

Kemerlerin kuzeydoğu-güneybatı istikametinde, birbirlerini takip ederek sıralanmasıyla ve kemerlerin üst kısmında da çıkmaların yer almasıyla, kemerlerin aralarında üçgen alanlar oluşmaktadır(Fot. 26,27). Kemerlerin, kemer sırtları arasında kalan bu üçgen alanların, her iki yüzünde birer sıra kaplama taşı bulunmaktadır. Kemer aralarındaki üçgen kısımlardaki duvarlarda, duvarların içerisine, dolu duvar örülmeyle, her iki yüze birer sıra taş örtülmüş, ara ise (duvarın iç kısmı) boş bırakılmıştır(Fot. 25).

Orta kısımdaki ayakların üzerinde, kemer sırtları arasında her yönde küçük-yarım üçgen alanlar görülmektedir. Ancak bu kısımların nasıl örüldüğü bilinmemektedir.

4.5. Üst Örtü

4.5.1. Çıkmalar

Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusundaki ayakların ve kemerlerin üzerinde, her iki yönde bir sıra çıkma bulunmaktadır. Tek parça ve bütün olarak, ayak ve kemerlerin üzerine konmuş olan çıkma taşları, her iki yöndeki çıkmaları sağlamaktadır(Çiz. 2,3) (Fot. 30).

Yapının güneydoğu ve kuzeybatı cephe duvarlarının iç taraflarında, duvarların en üst taş sırasının üzerinde de, bir sıra çıkma taş yer almaktadır.

Çıkmalar, büyük dikdörtgen kesme taşların, yatay olarak tek bir sıra halinde, duvarların, ayakların ve kemerlerin üzerlerine yan yana konulmasıyla oluşmaktadır. Çıkmalar, ayaklar ve cephe duvarları arasındaki açıklığın tavanda daraltılması için yapılmış yapı elamanlarıdır.

4.5.2. Tavan

Yapının tamamında üst örtü düz tavan şeklindedir(Fot. 12,14,30). Enine dikdörtgen şeklindeki yapıda, ayaklar ve ayakların birbirlerine kemerlerle bağlanmasıyla, üst örtüsündeki açıklık mesafesi yarıya düşürülmektedir. Ayakların, kemerlerin ve duvarların, üst kısmındaki çıkmalarla üst örtüdeki açıklık daha da daraltılmaktadır.

Çıkmaların üzerine ise düz tavan oturmaktadır(Çiz. 3). Üst örtüyü oluşturan düz tavan, oldukça kalın ve büyük, tek parça bir sıra kesme taştan oluşmaktadır. Çıkmaların üzerindeki tavan, yanlarda duvarlara, ortada ise ayak ve kemerlere oturmaktadır. Tavanı oluşturan taşlar, ortadaki taşıyıcıların (ayakların ve kemerlerin) her iki tarafında birer parça halindedir. Ayakların her iki yanında, tavanı oluşturan taşlar kuzeydoğu-güneybatı istikametinde sıralanmaktadır. Tek parça ve büyük taşların, kuzeydoğu-güneybatı istikametinde yan yana konması-sıralanması yapının düz tavanını oluşturmaktadır⁶.

Günümüzde yapının orta kısmı ile güney köşesinin üst örtüsü, yıkılmış olduğundan mevcut değildir.

5. Mimari Elamanlar

5.1. Giriş Kapısı

Yapının güneydoğu(giriş) cephesinin, orta kısmı(muhtemel giriş bölümü) yıkılmış ve toprak altında kalmış olduğundan, yapının giriş kapısı ve kapının şekli bilinmemektedir(Fot. 17,18).

5.2. Pencereler

Yapıyı çevreleyen cephe duvarlarındaki pencereler, mazgal pencerelerdir. Ancak cephe duvarları tahrip olmuş ve toprak altında kalmış olduğundan, pencereler algılanamamaktadır(Fot. 7,17,19).

⁶ Ortadaki kısmın kuzeydoğu tarafında, tavanda 39 taş sırası bulunmaktadır. Bir kısmı yıkılmış olan güneybatı tarafta ise tavanda 27 taş sırası sağlamdır.

Yapının içerisinde, kuzeybatı ve güneydoğu duvarında, yaklaşık ayak aralarının ortasına gelecek şekilde mazgal pencereler bulunduğu anlaşılmaktadır(Çiz. 1)(Fot. 31). Ancak duvarlardaki tahribatlar dolayısıyla pencereler bir kısmı bozulmuş bir kısmı da yok olmuştur⁷. Ayrıca kuzeybatı cephe duvarında, orta kısmın kuzey tarafındaki duvara sonradan açılmış iki büyük pencere boşluğu daha görülmektedir(Fot. 14,32).

Yapının kuzeydoğu duvarında içerideki(enine sahnin şeklindeki mekânların yaklaşık orta hizasında) tavan hizasında, iki adet mazgal pencere bulunmaktadır(Fot. 30).

6. Süsleme

Yapı oldukça sade olduğundan süsleme bulunmamaktadır. Süsleme sadece bazı kemerlerin kilit taşlarının ön ve arka yüzlerinde görülmektedir. Kilit taşlardaki süsleme, dışa taşkın olarak yapılmışlardır(Fot. 28,33,34,35). Kemerlerin kilit taşlarının ön ve arka yüzlerinde, kabartma tekniğinde yapılan bu süslemeler adeta stilize boğa başına benzemektedir.

Yapıda süsleme bulunmasa da özellikle yapıdaki ayaklar ve kemerlerin taşları oldukça özenli ve geometrik olarak göze güzel gelecek şekilde örülmüştür. Ayaklar ve kemerler bu haliyle adeta bir süsleme elamanı gibi görünmektedir(Çiz.2)(Fot. 20,21,26).

Ayrıca bazı ayakların ve kemerlerin üzerinde sonradan kazınarak yapılmış olduğu anlaşılan bazı şekiller bulunmaktadır⁸. Bazı ayakların ve kemerlerin üzerinde, stilize insan şekline benzeyen figürler, küçük daire motifleriyle yapılmış dama oyununa benzeyen bir düzenleme ve damgalara benzeyen motiflerle, kazıma tekniğinde yapılmış süslemeler görülmektedir.

7. Yapının Geçirdiği Tamiratlar

Ağız Hanı'nın tamir geçirdiğine dair herhangi bir iz veya belge bulunmamaktadır. Dolayısıyla yapının tamir geçirip, geçirmediği bilinmemektedir. Ancak yapının mevcut durumundan, her hangi bir tamirat geçirmediği anlaşılmaktadır.

8. Yapının Tarihçesi

Yapının orta kısmı yıkılmış ve diğer cepheleri de günümüzde toprak altında kalmıştır. Bir kısmı yıkılmış ve toprak altında kalmış olan yapıda, yapının tarihini belirleyebilecek her hangi kitabe-yazıt yer almamaktadır. Bu nedenle de yapının kesin inşa tarihini-dönemini belirlemek mümkün görünmemektedir.

Yapının toprak altında kalmış bölümleri, arkeolojik bir kazı yapılarak, açığa çıkarılabilirse yapının tarihlenmesini daha sağlıklı olarak yapmak mümkün olabilir⁹.

9. Yapının İşlevi

Ağız Hanı'nda, yapının işlevini belirleyebilecek her hangi bir kitabe veya mimari elaman-bir iz bulunmamaktadır. Bu nedenle yapının kesin işlevini belirleyebilecek bir veri mevcut değildir. Günümüzde yapı, han olarak bilinmektedir. Bulunduğu yer-köy de aynı isimle anılmaktadır. Yapının

⁷ Mazgal pencerelerin bazılarının önü(toprakla) kapanmış ve içleri dolmuş, bazılarının da yanlarına pencere büyüklüğünde delikler açılmış olduğundan, iç mekânda ve cephelerde pencereler görülememekte veya duvarlardaki diğer yıkıntılardan pek ayırt edilememektedir.

⁸ Kemerler üzerindeki bu şekiller, erken dönem kaya resimlerindeki süslemelere benzemektedir(Fot. 37,38).

⁹ Ancak yapının iç kısmının güney tarafında defineciler tarafından kaçak kazı yapılmıştır(Fot. 36). Kaçak kazı yerindeki topraklar incelendiğinde, geç Roma ve erken Bizans dönemi seramik parçalarının bulunduğu, dolayısıyla da Ağız Hanı'nın geç Roma veya erken Bizans dönemine ait olabileceği, höyükte ve yapıdaki kaçak kazıda İslami döneme ait bir seramik parçasına rastlanmadığı, bu nedenle yapının en erken M.S. 2.yüzyıla en geç de MS. 4.yüzyıla tarihlenebileceğini söylenebilir(Çelik, 2017 ve Çelik'le, 2017 tarihli kişisel görüşme).

işlevini ancak, yapının günümüzdeki hali, mevcut durumu, konumu ve mimari özellikleri incelenerek belirlemek mümkün olabilir.

Yapı incelediğinde, yapının konumlandığı yön itibarıyla dini bir yapı olamayacağı, topoğrafik olarak bulunduğu yer(höyüğün alt kısmında olması) itibarıyla askeri bir yapı olamayacağı, mimari olarak da, eğitim, sağlık veya temizlik yapısı olamayacağı görülmektedir. Yapı mimari olarak incelediğinde, yapının anıtsal bir kamu yapısı olduğu görülmektedir.

Ağız Hanı isimli yapının, bulunduğu yer, ismi, mimari özellikleri incelendiğinde;

-Yapının bulunduğu alanın-köyün, Ağız Han Köyü olarak isimlendirilmiş olması¹⁰, bu bölgede bir hanın varlığına işaret etmektedir¹¹.

-Yapının isminin “Ağız Hanı” olarak bilinmesi¹² de, bu yapının han-kervansaray olabileceğini desteklemektedir.

-Yapının eski Urfa şehrinin merkezine olan uzaklığı, bir menzillik mesafedir. Bu da yapının, bir han olabileceğini desteklemektedir.

-Yapının enine dikdörtgen geniş bir alandan ibaret iç mekânı, ticaret kervanlarının, malları ve hayvanları ile konaklamalarına müsait bir mekân oluşturmaktadır.

-Yapının kesme taştan ve oldukça muhkem yapısı da buranın bir han-kervansaray yapısı olabileceğini desteklemektedir.

Bu nedenlerle, yapının adı, bulunduğu yer, şekli, büyüklüğü ve mimari özellikleri incelediğinde, bu yapının(özgün olarak da) bir ticaret “han-kervansaray” yapısı olabileceği söylenebilir.

10. Han-Kervansaray Yapıları

Ana yollar üzerinde kervanların konaklaması için yapılmış olan han-kervansarayların temel işlevi, ticareti ve özellikle de milletlerarası ticari hayatı sağlamak ve devam ettirmektir.

Han-kervansarayların özellikle milletlerarası ticaret açısından en önemli yanı bu yapıların teker teker yapılmış olmasına rağmen, sonuçta bir silsile halinde bir birlerini takip ederek yolları ve güzergâhları oluşturmaları veya tamamlamalarıdır. Kervansaraylar, Anadolu'nun bilhassa büyük şehirlerini kuzeyden güneye, doğudan batıya birbirlerine bağlayan büyük ticaret yolları üzerinde ortalama 40 km. aralıklarla birbirlerini takip edecek şekilde inşa edilmişlerdir(Yetkin, 1962).

Han-kervansaraylar, kafilelerin ortalama bir günde alabileceği yol mesafelerine göre inşa edilmiştir. Bu yapıların birbirleriyle ve yakınlarındaki yerleşim yerleri-şehirlerarasındaki mesafeler muhtemelen 20-40 km. arasında olmalıdır. Mesafeleri belirleyen en önemli etken arazi şartları ve sonrasında iklimdir. Düz arazi şartlarında ve ılıman bir iklimde daha uzun mesafeler kat edilirken, daha sarp, engebeli arazilerde, aşırı sıcak veya soğuk bölgelerde daha kısa mesafeler kat edilebilir. Tüm bu etkenler han-kervansaraylar yapılarının aralarındaki mesafeleri ve yerleşim yerlerine olan uzaklıklarını belirlemiş olmalıdır.

Han-kervansaraylar genellikle yerleşim yeri olmayan, ıssız yollarda yapıldığından emniyet ve güvenliği sağlamak maksadıyla oldukça muhkem yapılmış yapılardır. Han-kervansarayların temel

¹⁰ Günümüzde Ağız Han olarak anılan mevkie ve yapıya, bu ismin ne zaman verildiği bilinmemektedir. Ancak Ağız Hanı dolayısıyla bu mevkii Ağız Han Köyü olarak isimlendirilmiş olmalıdır.

¹¹ Anadolu'da pek çok yerdeki, yer adlarında han ibaresi bulunmaktadır. İsimlerin önünde veya sonunda han ibaresinin bulunması, günümüzde han yapıları, orada olsun veya olmasın(yıkılmış ve ortadan kaybolmuş olmuş olabilir) o bölgelerde genellikle bir han-kervansaray yapısının varlığına işaret etmektedir.

¹² Ancak kitabesi bulunmayan Ağız Hanı'nın yapıldığı tarihteki ismi ve işlevi bilinmemektedir, bu nedenle inşa edildiği tarihten çok daha sonraki bir dönemde mevcut yapı, han olarak kullanılmış ve bu ismi almış olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

işlevi, ticari hayatı kolaylaştırmak ve geliştirmektir. Günümüzdeki gibi modern ulaşım ve taşımacılık vasıtalarının bulunmadığı dönemlerde, han ve kervansaray yapıları olmadan, Anadolu'da bilhassa milletlerarası ticaretin çok da fazla gelişemeyeceği muhakkaktır.

Han-kervansaray yapılarının mimari açıdan yapılış amaçlarına uygun olarak şekillendiğini, yerleşim yerlerine uzak, yol güzergâhlarının üzerinde inşa edilen bu yapıların, kendilerinden beklenen her türlü fonksiyona cevap verebilecek, buralarda kalan veya konaklayanların her türlü ihtiyaçlarını, emniyetini ve güvenliğini sağlayacak şekilde tasarlanmış, inşa edilmiş yapılar olduğu söylenebilir. Han-kervansarayların planlarının, basit bir şema etrafında geliştiğini, birçok fonksiyonun müşterek mekânlarda yapıldığını, her fonksiyon için ayrı bir mekân tasarlanmadığını, yeme, içme, yatma ve oturma gibi fonksiyonların ortak mekânlarda (avluda, kapalı kısımlarda veya eyvanlarda) karşılandığını, hatta ticari malların ve hayvanların da bu müşterek mekânları insanlarla beraber kullandığını görüyoruz.

Han-kervansaray yapılarının güvenlik fonksiyonları, yapıların cephelerine yansımış ve cepheler bu fonksiyona uygun olarak düzenlenmişlerdir. Kervansaray cepheleri sağır ve masiftir. Cepheleri zayıflatmamak için pencereler küçük mazgal pencere olarak yapılmış ve sayıları mümkün olduğu kadar az tutulmuştur. Kervansaraylara giriş tek ve büyük bir kapıdan sağlanmıştır. İnşa malzemesi olarak ise taş kullanılmış ve başka malzemeye pek yer verilmemiştir.

11. Ağız Hanı'nın Özgünlük Durumunun Değerlendirilmesi

Yapı günümüzde metruk ve kısmen de yıkılmış durumdadır. Metruk durumdaki yapının orta bölümü ile güneydoğu kısmı yıkılmış durumdadır (Çiz. 1) (Fot. 8,9,10,11,18). Yapının ön tarafında-güneyinde, daha geç dönemlere ait olduğu anlaşılan mesken türü yapıların yıkılmış duvarları mevcuttur (Çiz. 4) (Fot. 7). Yapı günümüzde çevredeki köylüler tarafından ahır olarak kullanılmaktadır.

Yapının orta kısmı, güneybatı cephesi ve güney kısmı yıkılmış olsa da diğer bölümleri sağlam durumdadır. Yapının sağlam olan kısımlarında her hangi bir tamir-onarım izi görülmemektedir. Dolayısıyla mevcut kısımlarının özgün olduğu kabul edilebilir.

Genel olarak simetrik bir plana sahip olan yapının yıkılmış olan güneybatı cephesinin (Çiz. 7) (Fot. 18), günümüzde sağlam olarak mevcut bulunan kuzeydoğu cephesi (Çiz. 6) (Fot. 17) gibi olduğu kabul edilebilir.

Ortadaki bölüm ise yıkılmış ve toprak altında olduğunda bu kısmın nasıl olduğu tespit etmek oldukça zordur (Fot. 8,9). Yine de yapının sağlam olan orta kısmından ve yapının genel durumundan bazı tespitler yapmak mümkündür.

Yapının orta kısmındaki, iki ayak ile bu ayakların üzerinde oturan kemer düzenin, diğer kısımlardan farklı olduğu anlaşılmaktadır. Ortadaki iki ayağın da kuzeybatı yüzündeki ayak çıkıntıları görülmektedir. Diğer kısımlar (ayakların güneydoğu yüzü) sonradan yapılmış moloz duvarlar ve toprak dolgu dolayısıyla görülememektedir (Fot. 22,23,28). Ancak yerinde yapılan incelemede kuzeydoğu (sağ) taraftaki ayağın güneydoğu köşesinde de ayak çıkıntısı olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, ortadaki iki ayağın da haçvari olduğu anlaşılmaktadır.

Orta kısımda mekânlardan, ayakların kuzeybatı tarafı kısmen sağlam, güneydoğu tarafı ise tamamen yıkılmış, ön kısımlarına moloz taş duvar örülmüş ve toprak-moloz altında kalmıştır. Kısmen sağlam olan kuzeybatı tarafında, ayaklar yapının kuzeybatı cephe duvarına kemerlerle bağlanmaktadır. Yıkılmış olan güneydoğu tarafında da, bu ayakların aynı şekilde yapının güneydoğu cephe duvarına bağlandığı söylenebilir.

Ortadaki iki haçvari ayağın birbirlerine ve yapının cephe duvarlarına kemerlerle bağlanmasıyla, bu kısımda enine dikdörtgen iki bölüm oluştuğu anlaşılmaktadır (Çiz. 8) (Fot. 10,11,22,28). Ortadaki bölüm incelendiğinde, buranın üzerinin de yapının diğer kısımlarındaki gibi düz damla ve aynı yükseklikte örtüldüğü söylenebilir. Orta bölümdeki tek fark, iki serbest ayağın haçvari olması ve bu

ayakların hem birbirine, hem de yapının duvarlarına bağlanmasıdır. Ancak bu ayakları yapının cephelerine bağlayan kemerler, diğer kemerlerden bir taş-çıkma yüksekliği kadar daha üst kottadır¹³.

Günümüzde büyük bölümü yıkılmış olan, ayak ve kemer düzeni de yapının diğer kısımlarından kısmen farklılık arz eden ortadaki bu bölüm, yapının giriş kısmı olmalıdır. Yapının giriş kapısı da burada olmalıdır(Çiz. 8). Ancak bu kısım tamamen yıkılmış ve toprak altında kalmış olduğundan, giriş kapısı ve kapının şekliyle ilgili her hangi bir veri görülememektedir. Yapılabilecek arkeolojik bir kazıyla, bu kısımlardaki toprak boşaltılabilirse giriş kapısı ve giriş kısmı hakkında daha kesin tespitler yapılabilir.

Ağız Hanı'nda, ortadaki giriş kısmının her iki yanındaki, kuzeydoğu-güneybatı istikametinde enine dikdörtgen şeklindeki kapalı bölümler, yolcuların ticaret malları ve hayvanları ile birlikte kaldıkları bölümler olmalıdır. Günümüzde yıkılmış olan güneybatı bölümü bir kemer genişliği kadar daha devam ediyor olmalıdır. Bu, güneybatı bölümündeki son ayak üzerindeki kemerin güneybatı yönünde devam ediyor olmasından anlaşılmaktadır(Fot. 24). Mevcut kısmın bir kemer genişliği kadar daha devam ettiğini ve burada yer alan cephe duvarda duvara bitişik bir ayağın olduğu söylenebilir(Çiz. 8).

Yapının cepheleri de etraftaki toprak dolgu dolayısıyla görülememektedir. Bu cephelerin sonradan bu şekilde dolduğu anlaşılmaktadır. Çünkü özellikle yapının kuzeybatı cephesindeki mazgal pencereler bugün toprak hizasının altında kalmıştır. Toprak hizasının altına pencere yapılamayacağından, özgün halinde yapının etrafındaki zemin kotunun, en azından pencerelerden daha alt kotta veya yapının iç mekânının zemin kotu hizasında olduğu söylenebilir. Ayrıca kuzeybatı duvarının kuzey tarafında sonradan açıldığı anlaşılan büyük pencere boşlukları vardır(Fot. 32). Bu boşluklar da, yapının arka tarafının boş olabileceğini-toprak dolgu olmayacağını veya arkada sonradan başka mekânların da yapılmış olabileceğini göstermektedir.

Yapının içerisindeki özgün zemin kotu, günümüzdeki mevcut kottan daha alt bir seviyede olmalıdır. Bu, yapı içerisinde yapılan kaçak kazılar neticesinde, kısmen ortaya çıkmış olan temel duvarlarından da anlaşılmaktadır(Fot. 36). Ancak gerek yapının zemin kotu, gerekse de cephelerin kotunu kesin olarak belirleyebilmek için, yapının içindeki dolgu toprak-gübre boşaltılmalı ve yapının çevresindeki dolgu toprak kaldırılmalıdır.

12. Değerlendirme Ve Sonuç

Günümüzdeki gibi motorlu ulaşım vasıtalarının olmadığı çağlarda kervanların, seyyahların veya sıradan insanların uzunca bir seyahate gidebilmesi için de mutlaka güvenli bir şekilde konaklayacakları yerlere ihtiyaçları vardı. İnsanların hayvanlarıyla birlikte günlük olarak kat edebilecekleri ortalama mesafe-yol sınırlıdır. Bu yol topoğrafyaya ve iklime göre değişebilmektedir. Bir günlük yolculuğun sonunda insanların, hayvanlarıyla birlikte güvenli olarak kalabilecekleri, barınabilecekleri, yiyeceğini temin edebilecekleri ve özellikle de ticaret kervanlarının mallarını güvenli bir şekilde muhafaza edebilecekleri konaklama yerlerine ihtiyaçları vardı. Han-kervansaraylar da en temel olarak, şehirlerarası ve milletlerarası ulaşımı-ticareti sağlamak için yapılmış konaklama yapılarıdır.

Han-kervansaraylar teker teker yapılmış olsalar da, özellikle ana yollar-güzergâhlar üzerinde birbirlerini tamamlayan silsile-zincir halindeki yapılarıdır. Bu yapılar belirli aralıklarla (günlük olarak insanların hayvanları ile ortalama kat edebilecekleri mesafelerde) ve aynı güzergâhlar üzerinde yapılmış olan yapılarıdır. Bu yapıların her biri, teker teker önemli olmakla birlikte, han-kervansaraylar yapılarının asıl önemli olan yanı, birlikte yolları ve güzergâhları oluşturması-tamamlamasıdır. Yollar-güzergâhlar üzerinde bir zincir halinde güzergâhı oluşturan bu yapılar sayesinde insanlar bir yerden, ulaşmak

¹³ Bu kemerlerin üzerinde çıkma taşı olmadığından, tavanın aynı kotta olabilmesi için bu kemerler, bir taş sırası daha üst kotta yapılmıştır(Çiz. 2,3).

istedikleri başka yerlere gidebilmektedir. Han-kervansaray yapıları olmadan insanların uzun yolculuk yapması, motorlu taşıtların olmadığı eski dönemlerde âdeta imkânsızdır.

Han-kervansaraylar inşa ettirme, Anadolu da bilhassa Selçuklu Sultanları tarafından ticaretin gelişmesini sağlamak için bir devlet politikası olarak yapıldığı bilinmektedir¹⁴. Ancak özellikle Anadolu’da han-kervansaray yaptırma ihtiyacı, Selçuklu öncesinde ve sonrasında da devam etmiş olmalıdır. Bu nedenlerle Anadolu’da, ticaret ve seyahat yolları üzerinde, her dönem han-kervansaraylar inşa ettirilmiş olmalıdır.

Genellikle, ticaret ve seyahat yollarının güzergâhları değişmese de, savaşlar, tabii afetler, salgınlar veya başka sebeplerle bazı bölgelerin veya şehirlerin önemini yitirdiğini bunların yerinin başka şehirler aldığı ve dolayısıyla güzergâhların-yolların zaman zaman değiştiği söylenebilir. Bu yolların bazıları ana yolları, bazıları da ara-tali yolları oluşturmaktadır. Yollar üzerinde inşa edilen han-kervansaraylar yapıları da bulundukları güzergâhlara, bu güzergâhtaki ticaret ve seyahat yoğunluğuna göre yapılmış olmalıdır.

Eski çağlardan günümüze pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Urfa ve Harran bölgesinde de ticaret hayatının canlılığını bölgede günümüze kalmış olan han-kervansaray yapılarıyla görmektediriz¹⁵. Bu yapılardan biri de Ağız Hanı’dır.

Ağız Hanı’nda her hangi bir kitabe olmadığından, yapının inşa tarihini-dönemini belirlemek mümkün değildir. Ağız Hanı’nın tarihlendirilmesi-dönemlendirilmesi, yapının mevcut kısımları, günümüzde mevcut olan kervansaray yapıları ile kıyaslanarak veya Ağız Hanı’nın inşa tarzı-strüktürel özellikleri incelenerek yapılmaya çalışılsa bile, bir sonuca ulaşmak çok zordur.

Ağız Hanı, kuzeydoğu-güneybatı istikametinde enine dikdörtgen şeklindeki kapalı bir bölümden oluşmakta ve enine dikdörtgen şeklindeki yapının, orta kısımda giriş bölümü yer almaktadır. Ağız Hanı, Anadolu’da bilinen kervansaraylarla ve bu kervansarayların plan şemalarıyla kıyasladığımızda¹⁶, Anadolu’da sadece kapalı bir bölümden oluşan benzer hanlar, Ürgüp-Ereğli arasındaki **Bor Hanı**(13. yüzyıl), Tokat-Sivas arasındaki **Çiftlik Hanı**(1238-1240), Besni-Kayseri arasındaki **Kuru Han**(13. yüzyıl), Amasya-Tokat arasındaki **Ezine Pazarı Hanı**(1238-1246) ve Antalya-Alanya arasındaki **Şarapsa(Serapsu) Hanı**’dır(1236-37)(Çiz. 9). Ağız Hanı’nın şemasına benzer diğer örnekler Ermenistan’daki bazı kervansaraylarda da görülmektedir(Hillenbrand, 1994)(Çiz. 10). Ancak bu benzerlik yapılardaki yolcuların kaldığı kısımların tek ve büyük birer mekândan oluşmasından ibarettir. Bu nedenle Ağız Hanı, Anadolu’da bilinen kervansaraylarla ve bu kervansarayların plan şemalarıyla kıyasladığında bir sonuca ulaşmak mümkün görünmemektedir.

Ağız Hanı’nın, inşa tarzı-strüktürel özellikleri incelendiğinde, yapının mevcut kısımların büyük, iri, tek sıra taşlarla ve yığma yapım tekniğiyle inşa edildiği görülmektedir. Büyük-iri kesme taşlarla, yığma yapım tekniğiyle bina inşa etmek, daha ziyade Anadolu’da Roma-Bizans dönemi özelliği olduğu söylenebilir. Bu özellikler dolayısıyla, Ağız Hanı’nın, Roma veya Bizans dönemi yapısı olabileceği de söylenebilir¹⁷.

¹⁴ Kervansaray inşa ettirme geleneğinin, Anadolu’da daha da yoğun bir şekilde, bilhassa Selçuklu Sultanları tarafından devam ettirildiğini, her biri abidevi nitelikteki Anadolu Selçuklu kervansarayları ile görmektediriz.

¹⁵ Müller, 1920, s.135, Güler, 1994.

¹⁶ Ağız Han, Selçuklu öncesi veya çok daha erken dönem olarak tarihlendirilebilecek ve değerlendirilebilecek bir yapı olsa da, günümüzde, Roma veya Bizans dönemi hanları pek bilinmemektedir.

¹⁷ Müller, Tektek dağlarında Roma mimarisi özellikleri taşıyan Serçe Hanı ve Eghedir Hanı’nın bulunduğunu belirtmektedir(Müller, 1920, s.126). Günümüzde bu iki yapı, Tektek dağları bölgesinde mevcut değildir. Ancak Çekül Vakfı’nın hazırlamış olduğu İpek Yolu-Kültür Yolu haritasında, Serçe Hanı’nın, Suriye sınırları içerisinde kaldığı görülmektedir(<https://www.cekulvakfi.org.tr/haber/ipek-yolu-kultur-yolu-haritasi>). Müller’in verdiği bilgilerden ve planlardan her iki yapının da, büyük ve kare yapılar olduğu, hanların ortalarında kare birer avlusunun bulunduğu anlaşılmaktadır.

Bölgede Roma ve Bizans dönemlerine tarihlenebilecek olan bazı yapılarda, Senem Mağara, Betik ve Gıseyr'deki yapılarda, aynı yapım tekniği ve özellikle de, düz tavanlar görülmektedir. Bu özellikler dolayısıyla da, Ağız Hanı'nın, Roma veya Bizans dönemi yapısı olabileceği düşünülebilir.

Sonuç olarak, inşa tarihi-dönemi bilinmeyen Ağız Hanı'nın, ortadaki kısımda giriş bölümü bulunan, ortadaki girişin her iki yanında yolcuların ticari malları ve hayvanları ile kaldıkları kuzeydoğu-güneybatı istikametinde enine dikdörtgen şeklindeki kapalı birer bölümden oluşan, bir yapı olduğunu ve büyük, iri kesme taşlarla, yığma yapım tekniği ile inşa edilmiş yapının, Urfa'ya 35 km. uzaklıkta-bir menzil mesafede bulunan, bir han yapısı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Çelik B. (2017). Şanlıurfa İli Yüzey Araştırması, 2017, *Karadeniz Dergisi*, 36, 61-75.
- Çelik B. (2017). *Kişisel Görüşme*.
- Erdmann, K. (1961). *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts*, Berlin.
- Güler, M. (1994). “*Han El Bağrur Kervansarayı'nın Restitüsyonu*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilimdalı.
- Görür, M. (2007). “*Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu*”, Hakkı Acun (Ed). Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları, (s.475-528), Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Hillenbrand, R. (1994). *Islamic Architecture-form, function and meaning*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Müller, K. (1920). *Die Karawanseraï im Vorderen Orient*, Berlin.
- Müller, K. (1920). “*Yakındoğu Kervansarayları*”, (çeviren Öztürk, A.O., Uzluk, Ş.) Yeni İpekyolu Konya Ticaret Odası Dergisi, Konya IV Özel Sayı, Aralık,2001.
- Oppenheim, Max Freiherrn, (1913). *Expeditinon in der Asaitischen Türkei*.
- Sinclair, T.A. (1990). *Eastern Turkey:An Architectural and Archaeological Survey*, Vol. IV, London, The Pindar Press,.
- Yetkin, S. K. (1965). *İslam Mimarisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk Ve İslam Sanatları Enstitüsü Yayını.

İnternet Kaynakları

<http://www.cekulvakfi.org.tr/haber/ipek-yolu-kultur-yolu-haritasi>

ÇİZİMLER

Çizim 1. Ağız Hanı-Rölöve Plan

Çizim 2. Ağız Hanı-Boyuna Kesit

Çizim 3. Ağız Hanı-Enine Kesit

Çizim 4. Ağız Hanı Güneydoğu Cephesi

AĞIZHAN-KUZEYBATI CEPHESİ

Çizim 5. Ağız Hanı Kuzeybatı Cephesi

AĞIZHAN-KUZEYDOĞU CEPHESİ

Çizim 6. Ağız Hanı Kuzeydoğu Cephesi

AĞIZHAN-GÜNEYBATI CEPHESİ

Çizim 7. Ağız Hanı Güneybatı Cephesi

AĞIZHAN-RESTİTÜSYON PLANI

Çizim 8. Ağız Hanı Restitüsyon-Plan

Sadece Kapalı Bir Bölümden Oluşan Hanlar

Bor Hanı(Erdmann,1961)

Çiftlik Hanı

Kuru Han

Ezine Pazarı Hanı

Şarapsa Hanı

Iğdır Hanı

Çizim 9. Anadolu Selçuklu Dönemi Hanlar(Görür, Erdman)

Çizim 10. Ortaçağ Ermeni Kervansarayları(Hillenbrand. 1994) (Zora yakılarındaki kervansaray, Vagarshavan, Akhkend, Aruch ve Nerkiyi Dzhrapi kervansarayları)

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1. Ağız Hanı-Uydu Fotoğrafı

Fotoğraf 2. Ağız Hanı ve Ağız Hanı Höyüğü ve Yapı Kalıntısı(2012)

Fotoğraf 3. Ağız Hanı'nın Doğu Tarafındaki Yapı Kalıntısı(2012)

Fotoğraf 4. Ağız Hanı'nın Doğu Tarafındaki Yapı Kalıntısı(2012)

Fotoğraf 5. Ağız Hanı'nın Doğu Tarafındaki Yapı Kalıntısı(2012)

Fotoğraf 6. Ağız Hanı'nın Güneydoğu Tarafındaki Yapı Kalıntısı

Fotoğraf 7. Ağız Hanı Güneydoğu Cephesi ve Ön Tarafındaki Yapı Kalıntıları

Fotoğraf 8. Ağız Hanı - Orta Bölüm(Güneydoğu)

Fotoğraf 9. Ağız Hanı - Orta Bölüm(Kuzeybatı)

Fotoğraf 10. Ağz Han - Orta Bölüm(Kuzeydoğu - 2012)

Fotoğraf 11 Ağz Hanı - Orta Bölüm(Güneybatı - 2012)

Fotoğraf 12. Ağız Hanı – Enine Sahınlar(kuzeydoğu tarafı)

Fotoğraf 13. Ağız Hanı – Enine Sahınlar(kuzeydoğu tarafı)

Fotoğraf 14. Ağız Hanı – Enine Sahınlar(kuzeydoğu tarafı)

Fotoğraf 15. Ağız Hanı – Enine Sahınlar(güneybatı tarafı)

Fotoğraf 16. Ağız Hanı – Enine Sahınlar(güneybatı tarafı)

Fotoğraf 17. Ağız Hanı - Kuzeydoğu Cephesi

Fotoğraf 18. Ağız Hanı - Güneybatı Cephesi

Fotoğraf 19. Ağız Hanı - Kuzeybatı Cephesi

Fotoğraf 20. Ayaklar(Kuzeydoğu)

Fotoğraf 21. Ayaklar(Güneybatı)

Fotoğraf 22. Ayak - Orta Bölüm (ayağın kuzeydoğu yüzü) Ayakla, Geniş Olan Kemere Geçiş-Pah

Fotoğraf 23. Ayak - Orta Bölüm (ayağın kuzeydoğu yüzündeki ayakla, geniş olan kemere geçiş-pah detayı)

Fotoğraf 24. Ayak-Güneybatı Taraftaki Son Ayak ve Yıkılmış Kemer Başlangıcı

Fotoğraf 25. Güneybatı Taraftaki Son Ayak ve Yıkılmış Kemer Başlangıcının Üzerindeki Üçgen Kısımlardaki Duvar Boşluğu-Detay

Fotoğraf 26. Ayak-ve Kemeler

Fotoğraf 27. Kemerler Arası Üçgen Kısımlar ve Üsteki Çıkma

Fotoğraf 28. Kemerler – Kilit Taşlarındaki Süsleme ve Çıkma

Fotoğraf 29. Kemerler ve Ayaklar(kuzeydoğu tarafında cephe duvarına bitişik ayak)

Fotoğraf 30. Çıkma, Tavan ve Mazgal Pencere(bozulmuş)

Fotoğraf 31. Mazgal Pencere

Fotoğraf 32.Kuzeybatı Duvarında Sonradan Açılmış Pencere

Fotoğraf 33. Kilit Taşlarındaki Süsleme(kuzeydoğu tarafı)

Fotoğraf 34. Kilit Taşlarındaki Süsleme(güneybatı tarafı)

Fotoğraf 35. Kilit Taşlarındaki Süsleme(güneybatı tarafı)

Fotoğraf 36. Definecilerin Açmış Olduğu Kaçak Kazı Çukuru

Fotoğraf 37. Kazıma- Süsleme

Fotoğraf 38. Kazıma- Süsleme